

Concepts of Roman law in modern justice

*Anna Nesterenko**

Received: 2022-08-23

Accepted: 2022-09-21

DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.7606353>

Abstract. The article examines the main principles of Roman law adapted to the modern system of justice, which makes it possible to understand and form separate knowledge about the formation and prospects of the development of the modern system of justice, as the main component of the legal state. Separate works of contemporary legal philosophers, normative provisions of the legal monuments of the Roman state are analyzed, in which the origins of the formation of justice can be seen. Peculiarities of the fundamental principles of Roman law are studied, its constituent parts are studied, which, as a whole, formed the legal concepts of modern justice.

Key words: justice, Roman law, legal principles, justice system, legal concepts.

* Anna Nesterenko, PhD, Associate Professor of the Department of Law, Faculty of Management, Economics and Law, Lviv National University of Nature Management, Lviv, Ukraine, e-mail: [ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1482-7132](https://orcid.org/0000-0003-1482-7132)

ВСТУП

Римське право, відносяться до тих споконвічних культурних, політичних, юридичних основ, які пронизують усі сфери сьогодення. За відомим висловлюванням, римське право втретє завоювало світ завдяки сприйняттю його пізньофеодальною Європою з тим, щоб через століття стати, своєрідним термінологічним джерелом понять і дефініцій, котрі зберігають свій авторитет до наших днів. Римлянам вдалося досягти таких висот правової культури, які виявилися здатними слугувати суспільству далеко за межами рабовласницької епохи.

Давньоримська демократія загинула, проте форми правосуддя, основних прав людини і громадянина, система їх гарантій та інші її досягнення увійшли до концептуальних основ сучасного правосуддя.

Для того, щоб ґрунтовно дослідити сучасне правосуддя, слід добре знати його витоки, ознайомитися з його основними принципами, ідеями та концептами, в контексті нашого дослідження, саме римського права.

Метою статті є дослідження засад та принципів римського права та їх вплив на систему сучасного правосуддя.

РЕЗУЛЬТАТИ

Як відомо римське право в процесі еволюції інтегрувало у себе значну кількість інститутів, ідей, принципів та конкретних правових норм різних цивілізацій. Однак лише у Римській державі право перетворилося у відносно самостійний феномен, абстрагувавшись від своєї рабовласницької основи, тих конкретно-історичних умов, в яких воно виникло і дістало розвиток. Саме ця його якість позбавила римське приватне право характеру тлумачення чи коментування чинного на той час в Римі законодавства. Воно має вигляд «чистої» юриспруденції і стало «правом приватного індивідуума».

Через концепцію людської особистості, вільної і відповідальної,

римське право заклало основу вчення про права людини; послідовно сформувавши принципи сучасного правосуддя.

Римське право завжди випереджало правову теорію, було практичним і таким що відразу мало реальне життєве втілення, хоча і відображало подекуди вузько спрямований інтерес. Воно давно стало і є по сьогодні певною надійною зваженою базою правової думки. Саме юридичні норми римських юристів, як індивідуальний практичний плід роботи однієї особи, почали формувати юридичне мислення загалом.

Система римського права, яка ґрунтувалася на засадах природного права, людського розуму, справедливості та добросовісності, обумовила значний інтерес до неї з боку багатьох представників вчених наступних цивілізацій. Саме римські юристи сформулювали положення, які увійшли до скарбниці правосуддя: принцип природної рівності людей, гуманності у тлумаченні та застосуванні закону, принцип сприяння особистій свободі особи тощо.

Поняття принципу права було рециповано з римського права, де воно відіграло вагомий роль в юридичному житті Риму. Судячи з усього, римляни сповнили юридичним змістом слово «принцип», надали йому великого значення та застосовували із властивим їм хистом прагматичності.

Проаналізуємо найважливіші принципи римського права, а саме ті, що співзвучні із сучасними системами правосуддя. Так, В. Вовк у своїх працях основними принципами римського права визначає космополітизм, мультикультуралізм і справедливість [Вовк В. М., 2009., с. 15–17].

Ми цілком погоджуємося з таким переліком основних принципів Римського права.

Джерелом, з якого римляни черпали витоки понять про свободу і рівність, були природноправові ідеї, які

репрезентували й осмислили грецькі мислителі. Це допомогло розвинути у Римській державі ідею космополітизму.

Мультикультуралізм був характерною особливістю римського права. Якщо уважно проаналізувати правові системи сучасних європейських держав, то стає помітним вплив та проникнення правових феноменів з однієї системи в іншу, асимілятивні та дисимілятивні процеси у сфері права, які, з одного боку, зближують національні правові системи, а з іншого – сприяють збереженню їхньої унікальності.

Що ж стосується принципу справедливості, то варто зазначити, що римське право втілювало уявлення про справедливість через призму загальнолюдських ідей рівності. Справедливість у Давньому Римі стала орієнтиром природно-правових цінностей, завдяки яким оцінювалося чинне право на предмет відповідності моральності [Пастушок Г. І., 2016., с. 33–34]

Принцип справедливості мав особливе значення у судочинстві. У спеціальній літературі зазначено, що для римських юристів було характерним усвідомлення того, що право є певною цілісністю, пронизаною загальними принципами, адже «принцип є найважливіша частина всього» (*principium est portissimam pars cuiusque rei*) [Харитонов Є.О., 2019, с. 87]].

Філософія ділилася своїми ідеями з правом. Уявлення людства про світ відбувалися в ті часи саме завдяки філософії, яка намагалася пояснити певні речі. Синтез цих ідей, проєктований на площину права, призвів до створення римської філософії права. Серед тодішніх філософів найбільшого впливу на формування римського права мали, на нашу думку, Платон, Арістотель, Марк Тулій Цицерон, Сенека і Тома Аквінський. Філософи прицільно переймалися питаннями розвитку людини, особистості, щастя, блага. Ці

ідеї сформувавши принципи Римського права.

Платон підкреслює, що здійснення правосуддя є справою всіх, обґрунтовує принцип народного суду: «Обвинувачення у державних злочинах повинні спочатку передаватися на рішення народу. Коли завдають образи державі, потерпілими виявляються всі громадяни... Що стосується розгляду приватних справ, то в міру сил усі повинні брати й у ньому участь. Хто не використовує можливість загального здійснення правосуддя, той вважається таким, що зовсім не має відношення до держави» [Платон, с. 243–244].

Також проблеми правосуддя як «справи усіх» продовжив досліджувати учень Платона Арістотель. На його думку, Солон установив демократію саме тим, що «увів народний суд, де суддями можуть бути всі». Більше того, громадянами слід вважати тих, «хто бере участь у суді та народних зборах. Таке визначення поняття громадянина найкраще підходить усім, хто називається громадянами» [Арістотель, с. 67].

На думку Марка Тулія Цицерона: «Що таке держава, як не загальний правопорядок?» [Цицерон М.Т., с. 82]. Він вважав, що право забезпечує в суспільстві порядок і спокій, а свобода – це стан, протилежний хаосу. Отже, ідеального порядку можна досягти завдяки принципу справедливості, розуму і згоди між сенатом і народом. Коли ж йдеться про добробут держави, то з відома народу правитель повинен як диктатор встановити в державі порядок [Сенчук С.С., 2015, с. 13].

Луцій Анней Сенека, обґрунтовує універсальний характер природного Закону, який керує всім суцям. «Того порядку, що у природі речей, не можемо змінити, але можемо виплекати в собі гідну бездоганної людини силу духу, що допоможе нам мужньо перенести все випадкове, перебувати у злагоді із природою, яка різними переминами

наводить лад у світі. Наш дух мусить пристосовуватись до того закону, за ним повинен йти, йому коритись. Хоч би що там сталося, хай вважає, що так повинно статись, і хай не сміє нарікати на природу, адже природа в кожного з нас заклала основи добра й посіяла зерно чеснот. Немає такої чесноти, до якої ми не були б готові від народження» [Сенека, с. 475–478]

Тома Аквінський у своїх «Коментарях до Аристотелевої «Політики»» доводить, що, так само як душа в тілі людини, суддя – необхідна частина в державі» [Аквінський Т., с. 475–478].

Отже, характеризуючи розуміння правового порядку у філософії Стародавнього Риму варто погодитися з думкою, що право того часу стало характерним і довговічним вираженням сутності римського духу. «...Рим – символ порядку; Рим залишив нам закони, традиції управління як фундамент соціального порядку» [Will Durant, 1944, с. 111]

Таким чином, в основу класичного римського права було покладено вчення та принципи справедливості та гуманізму рівнозначно як і при здійсненні правосуддя.

Так, у Римському праві принцип справедливості застосовували у разі прогалин у праві, тобто, коли не було відповідної правової норми чи її було недостатньо. У римському праві принцип справедливості позначався як «*aequitas*» і став вираженням природно-правової справедливості. Справедливість ґрунтується на справедливій поведінці учасників приватно-правових відносин. Несправедливі дії не допускаються. Справедливість у римському праві пов'язана з етикою, мораллю, а також із загальнолюдською ідеєю рівності. Справедливість – це моральне і правове явище. Це особлива якість права. У Стародавньому Римі судочинство здійснювалося у відповідності до

принципу справедливості. Цього вимагали претори. Адже метою правосуддя є винесення справедливого судового рішення із дотриманням основних прав і свобод людини і громадянина.

Спочатку справедливість виникла як моральна категорія. Згодом характеризується як певна поведінка людей діяти належним чином. Римські юристи розуміли «право справедливості» як знання та уміння розуміти та розрізняти добро і зло, справедливе і несправедливе.

Як стверджує О.С. Олійник: «...поняття «справедливість» виникло в першу чергу у суспільному середовищі саме як моральна категорія, а не правова, як певний результат уявлення людей про добро і зло. Однак з розвитком суспільства справедливість втрачає персоніфікований підхід, набуває правового забарвлення і характеризується як певна поведінка людей діяти належним чином з врахуванням етичних устроїв суспільства та з тенденціями до самообмеження у правовідносинах. Важливого значення при характеристиці справедливості має поняття відповідності, яка розглядається як відповідність будь-якій мірі, певним засобам, досягнення балансу між певними правами та обов'язками учасників правовідносин. Отже, якщо узагальнити викладене, то римські юристи характеризуючи «право справедливості» передбачали, перш за все, знання і уміння розуміти і розрізняти добро і зло, справедливе та несправедливе, наявне і потрібне» [Олійник О.С., с. 231]. Вважаємо, що така думка про справедливість римських юристів є актуальною і вірною в наш час.

Для римлян принцип справедливості та його роль у бутті права були іманентно даними, виходячи з основних світоглядних настанов римсько-античної людності. Римське право з часів свого виникнення

прагнуло справедливості, тому той, хто не переслідував цю мету в своїй діяльності, не міг бути юристом. Римські юристи говорили про справедливість як про начало рівності всіх у сфері права і перед законом» [Пастушок Г.І., 2016, с. 33-34]

Римські правознавці про справедливість неодноразово згадували так: «nullus videtur dolo facere, qui jure suo utitur» («ніхто не вважається таким, що вчиняє протиправно, якщо він користується своїм правом»; «summum ius – summa injuria» («право доведене до абсурда – несправедливе право»); «contra legem facit, qui id facit, quod lex prohibet; in fraudem vero, qui salvis verbis legis sententiam eius circumvenit» (вчиняє проти закону той, хто здійснює заборонене законом; вчиняє в обхід закону той, хто дотримуючись букви закону, обходить його зміст» [Гринько С. Д., 2007, с. 90-96].

Ульпіан писав: «По заслугам назвали нас (юристів) жрецьями, бо ми турбуємося про правосуддя, оголошуємо поняття доброго і справедливого, відділяючи справедливе від несправедливого, відрізняючи дозволене від недозволеного... прагнучи до філософії істинної, а не уявної» [Ульпіан].

Принципи Римського права здійснили великий вплив на сучасні правові системи. Так, в Пам'ятках Візантійського законодавства IX-XI ст. правосуддю приділялася велика увага, і іншим, окрім справедливості, принципам правосуддя. Зокрема: «виносити рішення... згідно з істинною справедливістю», «не зневажати бідних», ставити сторони «у рівні умови», «утримуватися від будь-якого приймання подарунків» [Вовк В.М., 2011, с. 15].

На думку Х. Габаковської, «...римське право стало важливою складовою світової цивілізації та здійснило потужний вплив на формування і розвиток правових систем

Європейських країн. Саме в них знайшли відображення й втілення такі важливі принципи цього правового феномену, як космополітизм (на першому плані цінності людства, а не інтереси окремої держави), мультикультуралізм (співіснування в одній правовій спільноті представників різних культур), справедливість (забезпечення рівних прав перед законом, коли кожен отримує можливість діяти відповідно до прав і обов'язків) та індивідуалізм (самовизначеність особи у правовій спільноті). Використання невичерпного рецептивного потенціалу римського права може й надалі слугувати перспективною складовою формування і вдосконалення універсальної системи права» [Габаковська Х., 2016, с. 138].

Римське право в силу своєї історичної долі стає синтезом усієї юридичної творчості, створюючи фундамент для сучасного правового розвитку. Зазначене дає змогу ще раз переконатися, що саме за часів існування стародавнього Риму процесуальне законодавство дістає неперевершених висот розвитку і згодом через рецепцію римського права сприятливо впливає на процес формування сучасної системи правосуддя.

ВИСНОВКИ

З урахуванням викладеного вище, можемо зробити висновок, що римське право для розвитку сучасного правосуддя в сучасних умовах має цивілізаційне, історичне та юридичне значення.

Римське право стало важливою складовою світової цивілізації та здійснило потужний вплив на формування і розвиток системи правосуддя, його дух проходить крізь концептуальні засадничі принципи правових систем, що позначається на розвитку правосуддя.

Дослідивши концепти римського права в сучасному правосудді крізь

призму основоположних правових принципів, зазначимо, що саме завдяки римському праву сформовано кілька правових систем світу, що, в свою чергу, сформувало широкий спектр правових ідей та загальну граматику правової думки. Ми отримали значну кількість правових норм, які походять саме з римського права. Професор Джон М. Келлі стверджував, що «теорія справедливості» «була складовою інтелектуальної зброї римлян», а справедливі цінності були введені в сучасне правосуддя саме завдяки римському праву.

Таким чином ми можемо спостерігати за наступністю ідей правосуддя, їхніх визначальних функцій і принципів здійснення, суспільно

корисного характеру суддівської діяльності, за якісним розвитком ідей про світську природу правосуддя (спочатку суто функціональну, а пізніше й організаційно-правову його відокремленість від діяльності інших владних інститутів). У цьому виявляється значущість правосуддя для розвитку суспільства. Немає сумніву, що незалежне, неупереджене, чесне й високопрофесійне здійснення правосуддя є вирішальним чинником розбудови правової держави. Отже, його принципи необхідно ретельно осмислювати не лише в перспективі, а й з урахуванням давньоримських концептів, які є важливою складовою формування сучасної системи правосуддя.

References

Vovk V. M. Roman law and modern European law. Comparative legal studies: Ukrainian-Greek. international of science law magazine. 2009. No. 2. P. 14–19.

Pastushok G. I. The significance of the fundamental values of Roman law for the formation of the legal tradition of the European Union. Bulletin of the Southern Regional Center of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine. 2016. Issue 8. P. 31–37.

Basics of Roman private law: educational and methodological manual / edited by E. O. Kharitonova. Odesa: Phoenix, 2019. 320 p.

Plato. Dialogues / trans. from the ancient Greek Yosyp Kobiv, Ulyana Golovach, Dzvenislava Koval, Taras Luchuk, Yuriy Mushak; prev. Volodymyr Kondzolka. 2nd edition K.: Osnovy, 1999. — 395 p.

Aristotle. Politics / Trans. from Ancient Greece and prev. O. Kislyuka. K.: Osnovy, 2000. 239 p.

Cicero M. T. About the state. About laws. On the nature of the gods. Translated from Latin by V. Litvinov. Lviv: Apriori, 2019. 392 p.

Cenchyk C.C. Social and economic reasons for the development of the economic system: theoretical and economic definition: dic. candidate Jew nayk: spec. 12.00.01 "Theopia and ictopia of depzhava and ppava; the utopia of political and political ychen". 2015. 211 c.

Lucius Annaeus Seneca. Dialogues. Translated from Latin by Andrii Sodomora. Lviv: "Apriori" publishing house, 2019. 320 p.

Thomas Aquinas. Commentaries on Aristotle's "Politics" / Trans. from Latin O. Kislyuk; author prev. V. Kotusenko. 2nd edition K.: Osnovy, 2003. 796 p.

Caesar and Christ, by Will Durant. 751 pp. New York, Simon and Schuster, 1944., p. 111

Oliynyk O. S. Peculiarities of implementation of the principles of good faith, reasonableness and justice in Roman private law. Actual problems of improving the current legislation of Ukraine. 2018. Issue 48. P. 224-235.

Grynko S. D. Justinian's Digest as a source of Roman private law. University scientific notes. 2007. No. 1. P. 90-96.

Zyablyuk M. P., Glukhova S. V. Ulpian (Ulpianus) Domitius. Legal encyclopedia: In 6 volumes. Vol. 6: T - Ya. K., 2004. 768 p.

Vovk V. M. Roman law as a phenomenon of legal validity: autoref. thesis for obtaining sciences. doctor's degree law Sciences: spec. 12.00.12 / V. M. Vovk. - K.: National Academy of Internal Affairs, 2011. - 34 p.

Characteristic features of the influence of Roman law on the legal systems of Western Europe. Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: Legal sciences. 2016. No. 855. P. 136-141.